Оксана Хомишак

Батьківське виховання хлопчика в неповній сім'ї

В умовах сьогодення ключова роль у формуванні підростаючої особистості відводиться сім'ї, що підтверджує низка нормативно-правових документів (Національна програма «Діти України», «Українська родина», «Програма підтримки сім'ї у 2007–2010 рр.» та ін.). Утім сучасні соціологічні дослідження фіксують суттєве послаблення ролі батька у вихованні дитини або навіть за його участі, елементи маскулінності в цьому процесі є незначними. Наукою доведено, що зміст сімейного виховання, його завдання, як правило, формуються на основі сімейних традицій, які, на жаль, протягом останніх років зазнають суттєвих катаклізмів. Серед них – збільшення кількості розлучень та позашлюбних дітей, трудова міграція одного із членів сім'ї, слабка економічна основа родини, її нові моделі, девальвація сімейних цінностей на тлі матеріальних тощо. Водночас криза маскулінності у батьківстві зумовлена не тільки соціально-економічними змінами, але й послабленням психолого-педагогічної складової у підготовці батьків до виховання дітей.

Більше того, початок XXI ст. знаменується переосмисленням авторитарної парадигми виховання та заміною її антиподом – новою демократично-гуманістичною концепцією, що передбачає трактування та сприйняття виховника і вихованця як суб'єктів виховного процесу. А отже, в умовах сьогодення батькові для досягнення суб'єкт-суб'єктних взаємин з дитиною та повноцінної реалізації виховної діяльності необхідні відповідна педагогічна підготовка, чітке окреслення його функцій, а також закріплення в суспільній свідомості нового стереотипу відповідального батьківства. У зв'язку з цим особливого значення набувають наукові дослідження, які ставлять за мету розв'язання проблеми підготовки школярів та молоді до виконання батьківських і материнських функцій (В. Бойко, Т. Веретенко, Т. Гурко, Н. Гусак, О. Кононко, В. Кравець, В. Макаров, І. Мачуська, Н. Новікова, М. Феоктисова, І. Шалімова), питання діяльності інституту батьківства та сутності закономірностей взаємодії батьків і дітей (О. Докукіна, К. Журба, В. Костів, Р. Овчарова, О. Радул, В. Федяєва, О. Хромова, О. Ярошинська), проблеми педагогічної культури батьків (Т. Алексєєнко, І. Гребенніков, З. Кісарчук, Т. Кравченко, Д. Луцик, Л. Повалій, В. Постовий, О. Савченко, В. Титаренко, І. Трубавіна). Однак ми знаходимо недостатню кількість розвідок, які б вивчали роль батька у вихованні дитини, зокрема хлопчика, в умовах неповної сім'ї.

Мета нашої праці визначити діапазон батьківської ролі у вихованні сина в неповній сім'ї.

Девальвація сімейних цінностей сьогодення сприяє тенденції поширення такого явища в Україні, а особливо в містах, як неповна сім'я. У класичному розумінні: сім'я – це група людей, що складається з чоловіка, дружини, дітей та інших близьких, які проживають разом. Таку сім'ю називають повною. Під неповною сім'єю розуміють групу людей, в складі якої хтось один з батьків і діти. Відповідно до наявності в неповній сім'ї матері (батька) пропонуються різноманітні варіанти номінації цих сімей. Зокрема, російські вчені виділяють такі сім'ї: сім'я самотньої матері, монобатьківська сім'я. Влучні та коректні терміни спостерігаємо в англійській мові, наприклад, *single-parent family, one-parent family* або *mother-headed family* (неповна сім'я на чолі з матір'ю) або *father-headed family* (неповна сім'я, в якій головою є чоловік) [4, с. 5]. В українській педагогічній науці існує диференціація неповних сімей на материнські та батьківські. Ми акцентуємо увагу на материнській неповній сім'ї, оскільки частка таких сімей в Україні складає 90–94 % із загальної кількості неповних сімей [1, с. 17].

Основним завданням сім'ї є виховання дітей. Внаслідок порушення структури сім'ї процес виховання стає обмеженим і неповноцінним, оскільки одна мати не може забезпечити об'єктивні умови для гармонійного розвитку і виховання дитини. У більшості випадків дитина, що залишається з матір'ю, є позбавлена батька, його участі в її житті та вихованні. Однак Б. Кочубей підкреслив, що виховання дитини в материнській неповній сім'ї є деформованим процесом не в такій мірі через відсутність батька, як через відсутність чоловіка в оточенні дитини і неправильну поведінку матері [2, с. 64]. Для жінки, що залишилася наодинці зі своєю дитиною життєвим кредом стає гасло: «Жити для дитини». Кожен крок свого життя жінка робить з думкою про дитину і заради неї, обмежуючи себе в багатьох речах. Така жертовність і відданість, звичайно, становить неабияку цінність для дитини в ранньому віці. Проте згодом надмірна материнська любов може стати патологією, оскільки сконцентрованість матері на дитині, її прив'язаність до неї лише зростає, а щоденна турбота і догляд переростають у гіперопіку. Вже у підлітковому віці дитина починає розуміти всі хиби такого материнського ставлення, відчуває незадоволення жити в ім'я цілей, планів і бажань матері, адже підліток прагне самостійності в цей період. Жертвами одержимої материнської любові може стати як син, так і донька.

Однак хлопчики відчувають особливу потребу в батькові, оскільки він впливає на їхню статеву ідентифікацію. Відомо, що батько є еталоном маскулінності для сина, відповідно до образу якого в нього складається уявлення, яким має бути чоловік загалом. Брак батьківського впливу на виховання хлопця в сім'ї, його байдужість до виховного процесу спричинюють формування таких негативних чоловічих рис, як нерішучість, слабкість і боягузтво. Серед сьогоднішнього покоління батьків є й такі, що

були позбавлені уявлення про чоловіче начало і не отримали належного батьківського виховання, взірця для наслідування, про що свідчать індивідуальні, соціально-психологічні особливості сучасних чоловіків (зниження їх вольової активності, почуття відповідальності за виховання трудових навичок сина, його професійне самовизначення; зменшення частки чоловічої самодіяльної домашньої праці; підвищення рівня нейротизму (для чоловіків характерними стали дратівливість, рефлективність, образливість, імпульсивність, зухвалість); посилення інтересу до своєї зовнішності (одягу, зачіски, тіла), підвищення вагомої частки розважальних видів чоловічого дозвілля, що перешкоджають їхній самоосвіті та творчій діяльності) [3, с. 8]. Водночас деякі модерні чоловіки фемінізуються і втрачають ті риси, які завжди характеризували чоловіка, а суспільство натомість отримує покоління інфантильних, соціально і психологічно незрілих представників «сильної статі». Фізична та психологічна слабкість, моральна деградація молоді проявляється у низці таких негативних явищ сучасності: ухилення призовників від військової служби, статеве безсилля, зростання кількості розлучених чоловіків серед молоді, безробіття, алкоголізм, наркозалежність, ігроманія, притягення до кримінальної відповідальності, гомосексуалізм, переймання чоловіками жіночих видів професій, наслідування жіночого образу, манер поведінки, поширення одностатевих шлюбів, самотності тощо.

Як правило, причиною формування у хлопчиків фемінних якостей є перманентне й однобічне материнське виховання у неповних родинах. Традиційно з моменту народження основне оточення малюка складають мати (бабуся), тому внаслідок їх надмірної ніжності й ласки хлопці інколи виростають несамостійними «маминими синочками», нездатними долати труднощі, вирішувати проблеми самотужки, бояться будь-яких перешкод на своєму життєвому шляху. Виховання і навчання у дитячому садочку, школі також здійснюється здебільшого жінками. Відтак постійне жіноче оточення, в якому живе і виховується хлопчик, народжує в ньому надмірну залежність від представниць слабкої статі. Як правило, «мамині синочки» виростають батьками ненароджених дітей і чоловіками жінок, яким не судилося бути дружинами. З дитинства вони звикають до підвищеної уваги матері і (або) бабусі, які повинні опікуватися ними, тому в дорослому віці вони прагнуть бути об’єктом любові та піклування дружини, що, своєю чергою, часто руйнує сім’ю.

Батько також відіграє вирішальну роль у формуванні морального обличчя сина. Дослідження поведінки школярів підліткового віку М. Гофмана показало, що юнаки, які прагнуть ідентифікувати себе з батьком характеризуються високими моральними переконаннями, цінностями, дотримуються етичних норм поведінки. Натомість хлопці, які не ототожнюють себе з батьком, неохоче визнають свою провину за аморальні вчинки. Такі учні, як правило, мають проблеми з поведінкою і самодисципліною в школі, є агресивнішими, на відміну від інших дітей. На

думку дослідника, саме ідентифікація дитини з батьком є каталізатором загальнолюдських цінностей, моральних норм і соціальних ролей. Відсутність чоловіка в сім'ї перешкоджає формуванню моральності хлопчика, вихованню почуття провини, слухняності й покірності, оскільки батьківське спілкування і поведінка транслюють дитині чоловічу модель поведінки, моральну оцінку різних подій, явищ [10, с. 400–406]. Як наслідок, нестача батьківського виховання проявляється в деформованому моральному розвитку сина, його схильності до правопорушень, відхиленнях у нормах поведінки, конфліктних стосунках з оточуючими.

Дослідження зарубіжних соціологів Д. Бленкенгорн [7], Л. Зілверштайн [12], присвячені вивченню наслідків виховання дитини у неповній материнській сім'ї, підкреслюють негативний вплив відсутності батька в житті дитини на соціальні процеси в суспільстві. П. Амато стверджує, що доволі часто діти, які ростуть без батька, погано навчаються в школі, мають проблеми з поведінкою, покидають навчання, живуть в бідності, за рахунок соціальної допомоги, характеризуються низькою психологічною стійкістю та самоповагою, в них виникають труднощі у спілкуванні з дорослими [5]. Соціологи доводять, що відсутність батька стає також причиною правопорушень, оскільки в умовах неповної сім'ї чоловік є емоційно відчуженим, йому не вистачає часу та умінь для запобігання відхилень у поведінці дитини.

Як правило, падіння батьківського авторитету, «плями» на чоловічій гідності батька в умовах неповної сім'ї супроводжуються приниженням і придушенням чоловічого начала сина. Унаслідок чого, хлопець втрачає повагу до батька і самоповагу, що перешкоджає його особистісному розвитку. Відтак на основі вивчення 80 дорослих чоловіків зарубіжні науковці Ґ. Дік і Д. Бронсон зробили висновок, що взаємини батька і сина в дитинстві, підлітковому віці здійснюють безпосередній вплив на рівень самоповаги чоловіка в дорослому житті. Результати дослідження довели, що відсутність батька негативно впливає на самооцінку чоловіків. Натомість чим вищий ступінь залучення батька до виховання дитини в умовах неповної сім'ї, тим більш адекватною та вищою є самооцінка дорослого чоловіка [8].

Більше того, відсутність батька у неповній материнській сім'ї негативно позначається на інтелектуальному розвитку сина. Специфіка інтелектуального середовища, що створює чоловік, впливає на формування аналітичного інтелекту дитини. В умовах неповної сім'ї домінування фемінного елементу у виховному процесі зумовлює розвиток мовних навичок, послаблення аналітичного мислення, математичних здібностей хлопця. В. Фтенакіс зауважує, що діти, які проживають без батька, часто мають труднощі у розв'язанні когнітивних завдань і конфліктних ситуацій [9].

Науково доведена також кореляція між задоволенням власною сім'єю і батьківською [1]. Численні праці науковців засвідчують, що виховання

хлопчика в сім'ї без батька не зовсім позитивно впливає на формування його уявлень про подружнє життя, перешкоджає становленню власної повноцінної сім'ї в майбутньому, адже в умовах неповної материнської сім'ї він не отримує наочного прикладу гармонійних взаємин чоловіка й дружини, батьківського виховання, функціонування сімейного колективу як єдиного цілого. Порожнеча в сім'ї, що виникає унаслідок відсутності батька, дає негативну установку дитині щодо сімейного життя. Досить часто чоловіки, які не зазнають батьківського виховання у дитинстві, виростають непристосованими до подружнього життя, фемінізованими у сімейно-побутовій сфері. Дослідження Г. Біллером дефіциту елементу маскулінності у вихованні хлопця в неповній сім'ї, його впливу на проектування майбутнього сімейного життя засвідчило, що вакуум батька, відсутність його уваги і турботи сприяють вибору сином стану неодруженого самотнього чоловіка у дорослому віці [6]. Водночас дослідники С. Росс і Дж. Міровський стверджують, що дітям з неповних сімей важко створити власну повноцінну сім'ю в майбутньому після труднощів у батьківській родині. Вони рано одружуються і, не зосереджуючись на збереженні цілісності свого подружжя, готові виховувати свою дитину самотужки [11]. Як правило, вихованці з неповних сімей повторюють історію розлучення батьків у власному житті, схильні до повторного одруження і відчувають себе нещасливими в подружніх стосунках.

Висновки. Отож, відсутність маскулінного елементу позначається неоднозначно на вихованні хлопчика, оскільки зумовлюється як специфікою батьківського впливу, так і психологічними особливостями статі дитини. Наслідками дефіциту батьківської участі у вихованні сина є: 1) труднощі хлопчика в статевій ідентифікації (психологічній та соціальній); 2) порушення гармонійного розвитку інтелекту дитини, послаблення математичних, просторових, аналітичних здібностей на тлі вербальних; 3) негативна установка щодо власного подружнього життя на основі негативного досвіду батьківської сім'ї; 4) проблема формування моральних і лідерських якостей хлопчика (відповідальність, відважність, впевненість у собі, дисциплінованість, організованість, самоконтроль, сила волі, самоповага, відповідна самооцінка тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковбас Б. Родинна педагогіка : у 3-х т. / Б. Ковбас, В. Костів. – Івано-Франківськ, 2006. – Том ІІ : Основи родинного виховання. – 2006. – 288 с.
2. Кочубей Б. И. Мужчина и ребенок / Б. И. Кочубей. – М. : Знание, 1990. – 80 с.
3. Махов Ф. С. Кого мы растим: Беседы о материнском и отцовском воспитании / Ф. С. Махлин. – М. : Профиздат, 1989. – 144 с.
4. Николаева Я. Г. Воспитание ребенка в неполной семье / Я. Г. Николаева. – М. : ВЛАДОС, 2006. – 159 с.
5. Amato P. R. Life-span adjustment of children to their parents divorce / P. R. Amato // The Future of Children. – 1994. – 4 (1). – P. 143–164.
6. Biller H. The mother-child relationship and the father-absent boy personality development / H. Biller // Merrill–Palmer Quarterly. – 1971. – Vol. 17. – P. 227–241.
7. Blankenhorn D. Fatherless America: Confronting our most urgent social problem / D. Blankenhorn. – New York : Harper Collins Publishers, 1995. – (First Ed.).
8. Dick G. Adult-men’s self-esteem: The relationship with the father / G. Dick, D. Bronson // Families in society. – 2005. – 86(4). – P. 580.
9. Fthenakis W. E. Väter. Zur Vater-Kind-Beziehung in verschiedenen Familienstrukturen / W. E. Fthenakis. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988. – (Bd. 2).
10. Hoffman M. Father absence and conscience development / M. Hoffman // Developmental Psychology. – 1971. – Vol. 4. – P. 400–406.
11. Ross C. Parental divorce, life-course disruption & adult depression / C. Ross, J. Mirowsky // Journal of Marriage & the Family. – 1999. – 61(4). – P. 1034.

Silverstein L. Deconstructing the essential father / L. Silverstein, C. Auerbach // American Psychologist. – 1999. – 54(6). – P. 397–407.